

Sok-sok út vezet Rómába

A Római Magyar Intézet története

1895–1945

A magyarság Kárpát-medencei megtelepedésétől kezdve – a földrajzi közelség és az ebből adódó gazdasági-politikai érintkezés okán is – állandó és szoros kapcsolatban állt az itáliai félszigettel. Szent István óta a nyugatról befogadott nagy szellemi áramlatok két útvonalon érkeztek Magyarországra: Dél-Németország és Itália felől.

A 14. század második feléig – a prágai, a krakkói és a bécsi egyetemek megalapításáig – tudományos összeköttetéseink is Itáliával voltak a legszorosabbak. A 13. századtól a 16. század elejéig a magyar diákok tömegesen látogatták az olasz: a bolognai, a vicenzai, a padovai és a ferrarai egyetemeiket. Az Anjouk és Mátyás idején – legalábbis a királyi udvarban és annak vonzáskörzetében – ezért is volt igen erős az olasz kultúra hatása Magyarországon.

Az intenzív egyházi kapcsolatok – különösen a reformáció térhódításáig, majd az ellenreformáció korában – még szorosabbra fűzték a szellemi szálakat Itália és Magyarország, elsősorban Róma és Magyarország között. Rómában már Szent István építtetett templomot (*Santo Stefano degli Ungheri*), mellé pedig a magyar zarándokoknak szolgáló házat. Ezek a 18. század közepéig álltak fenn. 1454-től a magyar pálos rend birtokában volt a *Santo Stefano Rotondo* templom. Ez a két intézmény szállt át egy harmadikra, a *Collegium Hungaricum*-ra, amely Szántó (*Arator*) István magyar jezsuita kezdeményezésére, a reformáció elleni küzdelmet papnevelő kollégiumok alapításával, a tudományos képzés erősítésével szorgalmazó XIII. Gergely pápa jóváhagyásával alakult meg 1579-ben, s a következő esztendőben egyesült a Collegium Germanicummal. A mindmáig működő *Collegium Germanicum-Hungaricum*-nak, pápai alapító bullája szerint, egyszerre tizenkét magyar hallgatót kellett befogadnia. A kollégiumnak a magyar katolikus egyház történetében betöltött különleges szerepét bizonyítja, hogy a 19. század elejéig a magyar püspököknek csaknem kétharmada annak a vatikáni egyetemen tanuló növendékei közül került ki.

Az egyházi-tudományos kapcsolatok szempontjából legalább ugyanilyen fontossággal bírt a vatikáni levéltár nehezen hozzáférhető magyar vonatkozású iratanyaga, amelyben csak kiváltságos történészek (ám a magyarok közül éppen a legnevesebbek, *Hevenesi Gábor*, *Kaprinai István* és *Pray György*) kutathattak. Így volt ez egészen 1880-ig, amikor XIII. Leó pápa az addig titkos pápai archívumot hozzáférhetővé tette más tudósok számára is. Magyarország az elsők között fogott hozzá a páratlanul értékes források kiaknázásához. *Haynald Lajos* kalocsai érsek fölhívására az egyház magyar „történetbúvárokat” küldött Rómába, kiknek fő feladata a források másolása és közrebocsátása volt. Munkájuk eredménye a Vatikáni Magyar Okirattár tizenegy megjelent kötete volt. A vatikáni kutatások tervszerűsítése és intézményesítése céljából már a nyolcvanas évek közepétől fölvetődött, hogy – Francia- és Poroszországhoz, valamint Ausztriához hasonlóan – Magyarország is történeti intézetet állítson föl Rómában. *Fraknói Vilmos* címzetes püspök nem várt a meglehetősen bizonytalan állami támogatásra, hanem önmaga próbál-

ta siettetni a szép tervek megvalósulását, ezért 1893–94-ben házat építtetett Róma egyik legszebb pontján a magyar historikusok számára.

Fraknoi Vilmos római villájában 1895-től fogadott a magyar egyháztörténettel foglalkozó, alapítványi ösztöndíjakkal Rómában tartózkodó tudósokat: *Beke Antalt, Erdújhelyi Menyhértet, Hodinka Antalt, Kolányi Ferencet, Lukcsics Józsefet, Pallay Miklóst, Schönherr Gyulát, Sörös Pongrácot, Tóth-Szabó Pált, Villányi Szaniszlót*, valamint ún. külső tagokként *Czaich Gilbertet* és *Veress Endrét*. 1896 és 1902 között a Római Magyar Történeti Intézet kiadványaként jelent meg három kötetben a *Veszprémi püspökség római okmánytára*. Fraknoi 1902-ben újabb házat emelt a meglévő mellé magyar festők és szobrászok befogadására. 1902 januárjában, mivel nem sikerült biztos alapra helyezni az intézetet, visszalépett annak vezetésétől. A két villát bútoraival, könyvtárával és a hozzá tartozó telekkel együtt 1912-ben a magyar államnak ajándékozta. Az Akadémia elnökének, *Berzeviczy Albertnek* 1912 márciusában *Zichy János* gróf vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a Római Magyar Történeti Intézet „állami költségen leendő felállítása tárgyában” írott fölterjesztése szerint: „... főleg attól az időtől kezdve, hogy XIII. Leó pápa a Vatikánnak és más egyházi testületeknek levéltárait a történelmi kutatás számára valódi liberalitással megnyitotta, egyik kultúrállam a másik után létesít az örök városban tudományos intézeteket... Elérkezett az idő, hogy a kultúrnemzetek e nemes törekvéséből Magyarország is kivége a maga részét.” A kísérletek, amelyeket Fraknoi az 1895-ben megnyitott „intézet állandósítása érdekében illetékes tényezők elé terjesztett, sajnos, valóra nem válhattak; de megérlelték a nemzeti kultúra és tudományosság fejlődése iránt melegen érdeklődő körökben azt a meggyőződést, hogy egy Római Magyar Történeti Intézet létesítése elsősorban állami feladat... A létesítendő magyar történelmi intézetnek célja volna úgy a római, mint általában a magyar történelem forrásaiban szintén rendkívül gazdag olaszországi levéltárakat és könyvtárakat a magyar történelem szempontjából mennél szélesebb körben rendszeresen átkutatni s a kutatások eredményét időről-időre külön kiadványokban közzétenni. Emellett az intézet módot és alkalmat nyújtana önálló régészeti és műtörténeti tanulmányokra, kutatásokra és ezek eredményeinek közzétételére... Az intézet állandó helyisége is biztosítva van Fraknoi Vilmos tiszteleti tagtársunk újabb áldozatkészsége által, ki is hozzá intézett kérdésemre azt a választ adta, hogy Rómában a történelmi intézet céljaira épült házat készséggel hajlandó minden ellenérték nélkül az államnak átengedni és így ezáltal az államra csak az intézet fenntartásának költségei hárulnának. E fenntartási költségeket is nagy mértékben alább szállítja néhány rendelkezésre álló alapítvány, melyeknek kamataiból Rómába küldendő 2-3 kutató költségei fedezetet nyernek... Excellentiádnak is módjában volna a törvényhozás által külföldi ösztöndíjak céljaira meghatározott összegből az állami költségvetés minden különösebb megterhelése nélkül néhány ösztöndíjat Rómában végzendő, főleg régészeti és műtörténeti tanulmányok céljaira lekötni.” Berzeviczy Albert kérésére végül 20 000 koronát vettek föl az 1913. évi költségvetésbe „a Rómában felállítandó »Magyar Történeti Intézet« céljaira”. A miniszter az intézet szervezését és irányítását a Magyar Tudományos Akadémiára bízta. Az Akadémia az intézet szervezeti szabályzatát is elkészítette. E szerint az intézet „befogadja, irányítja és támogatja a történelem, archeológia, művészettörténet, classika-philológia és irodalomtörténet magyar munkásait”, a kutatások „eredményeinek közzétételéről a körülményekhez képest gondoskodik”. Fölötte a felügyeletet és a vezetést a vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából az Akadémia állandó bizottsága, a *Római Magyar Történeti Intézet Bizottsága* gyakorolja. Az 1943-ig működött bizottság tagjai az akadémia elnöklelte alatt a másodelnök, a főtítkár, a történettudományi bizottság három, az archeológiai és a klasszika-filológiai bizottság két-két választott képviselője, valamint a kultuszminiszter megbízottja voltak. A szervezeti szabályzatot a kultuszminiszter 1913. augusztus 6-án hagyta jóvá, majd ugyanezen év decemberében *Vári Rezsőt*, a pozsonyi egyetem c. rk. egyetemi tanárát – igazgatóhelyettesi címmel – kinevezte az intézet titkárnak.

A kultuszterca által fenntartott és az Akadémia irányította *Római Magyar Történeti Intézetbe* évente két-két kutató kiküldését határozták el. Az 1914. január 31-től az intézet alkalmazásában álló Vári Rezső azonban csak a *Patthy Károly* és *Fraknoi Vilmos* adományozta könyvtár rendezéséhez láthatott hozzá. Bár az ösztöndíjasok személyét – jól választottak, hiszen *Eckhart Ferencet*, *Divéky Adorjánt*, *Fögel Józsefet*, *Gerevich Tibort* és *Láng Nándort*, majd utóbbi helyett *Moravcsik Gyulát* jelölték – és munkatervét, az ösztöndíjak mértékét és időtartamát is meghatározták, az október elejére tervezett ünnepélyes megnyitás a világháború kitörése miatt meghiúsult. Vári Rezső 1915 tavaszi hazautazása előtt az intézet leltárát, valamint a kisebb folyó kiadások fedezését szolgáló összeget a Monarchia Szentszéknél akkreditált követének adta át. Miután Olaszország 1915. május 23-án hadat üzent a Monarchiának, a továbbiakban a spanyol királyi követség képviselte Rómában a Monarchia érdekeit, így gondoskodott az intézet épületének karbantartásáról is. Ennek berendezése és könyvtára ép és sértetlen állapotban maradt a háború végéig, s már úgy tűnt, az olaszok nem is fogják – mint egy hadbanálló fél javait – zárgondnokság alá venni. 1918. augusztus 31-én kelt határozatával az olasz kormány azonban mégis lefoglalta és a belga katonai attasénak adta bérbe a házat.

A háborús összeomlás után az önálló külpolitikát megalapozni kényszerülő, nemzetközi elszigeteltségben lévő köztársasági kormánzatnak alapvető érdeke volt a külföldi „hídállások” kiépítése. Ebből a megfontolásból – „hogya a háború folytán megszakadt külföldi viszonylatok mennél előbb felújíttassanak” – vált fontossá a kultuszminisztériumnak is a Római Magyar Történeti Intézet újjászervezése. Ennek „révén a szigorúan vett tudományos érdekek ápolása mellett alkalom kínálkozik arra is, hogy a magyarság felől általában a művelt nyugat számára megbízható tájékoztatás nyújtsassék”. E célból már ekkor a neves művészettörténészt, *Gerevich Tibort* kívánták igazgatóvá kinevezni. A köztársaság idején, majd „a kommunizmus folyama alatt ebben az ügyben további intézkedés a népbiztosság részéről nem történt, az igazgató kinevezése elmaradt, a tanácsköztársaság bukása után pedig az Akadémia elnöksége egy felterjesztésében az ügynek egyelőre függőben tartását kérte, amely különben is mindaddig, amíg a megkötendő békeszerződés az intézet jövőendő sorsát nem tisztázza, amúgy sem aktuális”. Végül a trianoni békeszerződés következtében az épület az olasz állam tulajdonába került, 1920-ban a Rómában ideiglenesen fölállított magyar követség vette bérbe, majd ennek kiköltözése után, 1921-től a követségi tisztviselők egy részének lakhelyeként szolgált.

A két világháború közötti időszak, s talán minden idők legnagyobb magyar kultuszminisztere, *Klebelsberg Kuno* tudománypolitikájának (erről bővebben lásd az *Iskolakultúra* 1995. évi 15-16-17. számában megjelent tanulmányomat) alapja már minisztersége előtt is a szervezett és az állam által támogatott elitképzés biztosítása, ezt erősítendő pedig a külföldi magyar tudományos intézetek hálózatának kiépítése volt. „A tervszerű művészeti és tudománypolitikával bíró államok régtől fogva szükségét érezték annak, hogy külföldre küldött ösztöndíjasaik az idegenben szakszerű irányítás és ellenőrző felügyelet alatt álljanak... – hirdette. – Ilyen intézetek külföldön már régen működnek. Athénban a franciák 1846-ban, az angolok 1886-ban, Rómában a németek 1829-ben, az osztrákok 1881-ben, a franciák 1973-ban, az angolok 1901-ben, a románok 1921-ben alapítottak művészettörténeti, archeológiai, illetőleg történeti intézeteket. Hasonlóképpen Kairóban, Konstantinápolyban stb. létesültek több nemzetnek hasonló intézetei.”

Klebelsberg Kuno kezdeményezésére az egységes irányítású, több ember munkáját összefogó, tervszerű külföldi tudományos kutatómunka megalapozása érdekében a *Fraknoi-féle római intézeten* kívül is történtek próbálkozások. Mindössze másfél esztendőig, 1917 januárjától 1918 szeptemberéig áll fenn a *Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet*, amelynek szervezője és ügyvezető alelnöke maga *Klebelsberg* volt. 1918 előtt ez volt az egyetlen, magyar állami tulajdonban lévő, magyar állami ösztöndíjasokat fogadó és folyamatosan működő külföldi tudományos intézetünk. 1920-ban pedig – szín-

tén Klebelsberg kezdeményezésére – Bécsben, a magyar művelődéstörténetben oly jelentős szerepet betöltő Testőrpalotában alakult meg a *Bécsi Magyar Történeti Intézet*. 1924-ben Berlinben és Bécsben nyílt meg a *Collegium Hungaricum*, Párizsban pedig 1927-től működött egy *Magyar Tanulmányi Központ*.

A római intézet visszaszerzésére már a húszas évek elején megtörténtek az első próbálkozások. Berzeviczy Albert 1921 végén beadvánnyal fordult a Fraknoi-villa visszaszerzése érdekében az olasz közoktatásügyi miniszterhez, majd 1922 januárjában kijelentette: római „működésünk igazi bástyája... a Római Magyar Történeti Intézet lesz”. A szándék komolyságát és az ügy jelentőségét igazolja, hogy az Akadémia előterjesztésére a minisztertanács (!) 1922. május 5-i ülése járult hozzá Gerevich Tibor Rómába küldéséhez, annak érdekében, hogy „a Római Magyar Történeti Intézet s a modenai Corvin-kódexek ügyében az olasz illetékes körökkel tárgyalást folytasson”. Gerevich római föllépése és stratégiája igen sikeres volt, a külpolitika és a kultúrdiplomácia – Bethlen István gróf és Klebelsberg kiváló kapcsolatai révén a húszas években megvalósuló – harmonikus együttműködésének lehetőségét és szándékát bizonyította. (Igaz, hogy Gerevich Tibor esetében nyilvánvaló volt a külügy- és a kultuszminisztérium azonos céljainak és eredményes együttműködésének oka. Hiszen a külügyminisztérium politikai hírszerző osztályát akkoriban a testvére vezette...)

Gerevich Tibor 1922. augusztus 7-én, Rómából küldött levelében már arról tájékoztatta Klebelsberg Kunót, „hogy a tegnapi olasz minisztertanács – amint bizalmas úton értesülök – feloldotta zár alól a római magyar történeti intézet épületét és könyvtárát..., aminek azt hiszem a nemzetközi tudományosság szempontjából nagy morális hatása lesz, s amellet talán hozzájárul Magyarország külföldi presztizsének gyarapításához is. Fontos az is, hogy a házat és könyvtárat ellenszolgáltatás nélkül adják vissza”. Gerevich korábbi személyi kapcsolatait – az ebben az ügyben az olasz közoktatási miniszternek referáló *Arduino*

Colasanti, az olasz állami gyűjtemények főfelügyelője ugyanis jó barátja volt – ügyesen kihasználva harcolt az épült visszaszerzéséért: „Hátra van még a királyi dekrétum kiállítása és aláírása, de ez már csak formalitás, amit azonban lehetőleg kivárok s résen leszek, nehogy valami közbejöjjön. Azért kérlek is alázatosan, méltóztass odahatni, hogy a sajtó tudomást ne szerezzen az ügyről mindaddig, míg a királyi dekrétum a zsebünkben nincs, mert esetleg az utódállamok zavart okozhatnak s részt kérhetnek az épületből.”

*Klebelsberg Kuno
kezdeményezésére az egységes
irányítású, több ember munkáját
összefogó, területszerű külföldi
tudományos kutatómunka
megalapozása érdekében
a Fraknoi-féle római intézeten
kívül is történtek próbálkozások.
Mindössze másfél esztendeig,
1917 januárjától
1918 szeptemberéig áll fenn
a Konstantinápolyi Magyar
Tudományos Intézet, amelynek
szervezője és ügyvezető alelnöke
maga Klebelsberg volt. 1918 előtt
ez volt az egyetlen, magyar
állami tulajdonban lévő, magyar
állami ösztöndíjasokat fogadó és
folyamatosan működő külföldi
tudományos intézetünk.
1920-ban pedig – szintén
Klebelsberg kezdeményezésére –
Bécsben, a magyar
művelődéstörténetben oly
jelentős szerepet betöltő
Testőrpalotában alakult meg
a Bécsi Magyar Történeti Intézet.
1924-ben Berlinben és Bécsben
nyílt meg a Collegium
Hungaricum, Párizsban pedig
1927-től működött egy Magyar
Tanulmányi Központ.*

Gerevich Tibor küldetése teljes sikert hozott. *Antonio Anile* olasz közoktatásügyi miniszter már tíz nappal Gerevich tudósítása után értesítette Klebelsberg Kunót az intézet épületének zárlat alóli föloldásáról, s kifejezte abbéli reményét, hogy a két állam közötti, hagyományos történeti és művészeti összeköttetések mielőbb ismét fölújíthatóak lesznek. Gerevich ügyes kultúrdiplomáciai tevékenységének hamarosan megvolt az egyéni hasznot hozó eredménye: 1923. tavaszán a Magyar Tudományos Akadémia őt jelölte a visszazszerzett római intézet igazgatójának.

1923. őszén Rómában – a magyar kormány megbízásából – az Akadémia elnöke, Berzeviczy Albert személyesen jelentette be a Történeti Intézet megnyitását. Az Intézetbe 1924 februárjában érkeztek meg az első vendégek. Két-két fiatalnak (*Lukcsics Pál, Horváth Henrik*) az olasz, illetve (*Fógel József, Kastner* – utóbb *Koltay-Kastner Jenő*) a magyar állam, egynek-egynek pedig a magyar katolikus vallásalap (*Artner Edgár*) és a kultuszminiszter (*Husztai József*) biztosított ösztöndíjat. Rajtuk kívül mások – így pl. *Bartonek Emma, Várady Imre, Faragó Lajos* és *Egry József* – szállása is itt volt, és az ő munkájukat is segítette az intézet.

Klebelsberg 1927. március 15-e és 18-a közötti hivatalos római látogatásának – Bethlen István közelgő olaszországi utazásának előkészítése mellett – legfontosabb célja a Történeti Intézet kibővítése, *Collegium Hungaricum* má fejlesztése volt. A „római magyar történeti intézetet most a Magyar Tudományos Akadémia és a magyar állam közös erővel tartják fenn – mondotta Klebelsberg honoris causa doktorrá avatása alkalmából a római egyetem aulájába 1927. március 16-án –, az én jelenlegi utazásomnak pedig egyik főcélja az, hogy ez intézménynek oly *Collegium Hungaricum* má való kifejlesztését megtárgyaljam... Olaszország Európa ama részének, melyhez a mi hazánk is tartozik, messze kimagasló nemzetévé válik. Minthogy pedig az ilyen magaslatra emelkedő nemzetek nyelve a viszonyokban rejlő ellenállhatatlan erő folytán világnyelvvé válik, úgy véltem, hogy nemzetem érdekében cselekszem, ha módot nyújtok a magyar ifjúságnak oly nyelv elsajátítására, mely előtt szinte beláthatatlan perspektívák nyílnak... Gondoskodnunk kell tehát arról, hogy kellő számmal rendelkezünk olyan középiskolai tanárokkal és tanárnőkkel, akik az olasz nyelvet tökéletesen bírják és az olasz irodalomban, művészetben, képzőművészetben és zenében egyaránt járatosak.” Mellettük – Olaszország és Róma esetében értelemszerűen – a művészek és egyéb tudományterületek képviselői kaphatnak majd a *Collegium Hungaricum* ba ösztöndíjat.

Utazása és tárgyalásai eredményeként 1927. szeptember 12-én, *Mussolini* személyes közbejárása következtében igen kedvező feltételekkel, a házadó fizetésének kötelezettségétől is mentesítve, Klebelsbergnek sikerült a *Magyar Akadémiának* napjainkban is ott-hont adó Palazzo Falconierit az újonnan alapítandó római *Collegium Hungaricum* számára megszereznie. Klebelsberg miniszteri működése egyik legszebb napjának nevezte ezt az eseményt. Mivel egyszerre több magyar intézményt Rómában nem lehetett volna fönntartani, a Történeti Intézet is hamarosan a Falconieri-palotába költözött. A Fraknóivilla is magyar állami tulajdonban maradt: a Vallási- és Közoktatásügyi Minisztérium 1929 júliusától évi 200 000 líráért bérbe adta, s a bérleti díjat rendszeresen átutalta az Akadémia Római Magyar Történeti Intézeti Bizottságának.

A palota megszerzésében egyéb, különleges szempontok is szerepet játszottak a „hely szelleméből” adódóan a művészképzés és az egyháztörténetírás előmozdításának vágya, valamint az 1924:XXV., a középiskoláról szóló – az olasz mint világnyelv tanulását a reál-gimnáziumokban lehetővé tévő – tc. értelmében a nyelvet, valamint az irodalmat jól ismerő olasztanárok (tovább)képzésének biztosítása.

Genthon Istvánnak a Palazzo Falconierit bemutató, 1929-ben megjelent tanulmánya szerint a palota „új céljának megfelelően kegyeletes átalakításon esett keresztül. A második és harmadik emeleti helyiségekben, amelyeknek történeti jelentősége nincs, falakat törtek, folyosókat vontak. A sok különvált lakást összeolvasztották s egységes célok alá

rendelték. A modern higiénia követelményei szerint átalakított, tisztaságtól ragyogó új épületben ez évben indult meg az akadémia munkája, Gerevich Tibor irányítása alatt. Az elhanyagolt épület rendbehozása rengeteg munkát igényelt, az átalakítás munkálatait a minisztérium megbízásából *Havas Sándor* s a Rómában élő fiatal magyar építész, *Faludi Jenő* irányították... Ugyancsak az ő terveik nyomán épült fel a palota északnyugati oldalán álló modern épület alapfalaira emelt műteremház, amely az akadémia festő- és szobrásztagjainak műtermeit foglalja magában. Ez a műteremház a palota nagy átépítőjének szellemében épült, nehogy stílszerűtlen hang rikkoljon bele a Via Giulia ódon palotáinak nyugalmába. Falait ugyancsak madarak díszítik, de már nem a Falconierik sólymai, hanem Mátyás király híres címerállatja, a csőrében gyűrűt tartó holló. Az új madarakat, amelyek a távoli idegenben oly beszédesen emlékeztetnek a magyar és olasz kultúra százados kapcsolataira, az akadémia kiváló szobrásztagja, *Pátzay Pál* faragta.”

Az egymásnak némileg ellentmondó jelentések szerint 1928 végén vagy 1929 februárjában kezdődött meg az ösztöndíjasoknak a Falconieri-palotába költözése, ám az ünnepélyes megnyitásra csak 1929 őszén került sor, mivel az épület hivatalos átvétele valószínűleg ez év júniusában történt, az átalakítás és a „művészház” építkezési munkálatai pedig szeptemberig eltartottak.

A Collegium Hungaricum megnyitása miatt, a kibővült feladatkörök zavartalan ellátása érdekében, új státuszok betöltése és a Történeti Intézet helyzetének tisztázása is szükségessé vált. Gerevich Tibor javaslata alapján a Gyűjteményegyetem – amelynek felügyelete alá tartozott a Collegium – 1928. december 22-i igazgatótanácsi ülésén tárgyaltak a Collegium szervezeti, személyi és költségvetési ügyeiről. Gerevich „indítványozta, hogy az intézet elnevezése *Római Magyar Intézet* (olaszul: *Regia Accademia Ungherese di Roma*) legyen... Az intézet a következő négy osztályra tagozódik: 1. Egyháztudományi osztály, 2. Történeti osztály (Fraknoi-féle Történeti Intézet jogutódja), 3. Művészeti osztály, 4. Főiskolai osztály. Az intézet élén kurátori hatáskörrel az igazgató (direttore) áll, s az egyes osztályokat a prefektusok (prefetto) vezetik.” A Gyűjteményegyetem igazgatótanácsa ennek megfelelően kérte, hogy Gerevichet kurátorrá és igazgatóvá nevezzék ki, s e minőségben ő

vezethesse a művészeti osztályt, a történeti osztály prefektusi teendőit *Tóth László*, a főiskolai osztályét *Várady Imre*, az egyháztudományiét pedig *Luttor Ferenc* lássa el. A miniszter a felterjesztést elfogadta, s a Római Magyar Intézet 1932-ben jóváhagyott szabályrendelete is Gerevich korábbi javaslatain alapult. E szerint az intézet célja és rendeltetése „a tagul felvett magyar tudósok, művészek s ily pályára készülő ifjak olaszországi tudományos kutatásainak, szaktanulmányainak, általános művelődésének, olasz nyelvismeretének és olasz szakkörökkel való összeköttetéseknek céltudatos előmozdítása... Rómába jövő magyar tudósok és művészek vendégül fogadása; az olasz-magyar kulturális kapcsolatok ápolása és elmélyítése...; felvilágosító és közvetítő működés a magyar és olasz kulturális intézmények és testületek... érintkezései tekintetében”. Az intézet „az Országos Magyar Gyűjteményegyetem tanácsának igazgatása alá tartozik”, az Egyházi Kollégium esetében a kollégium alapszabályaiban meghatározott korlátok között, a „Fraknoi-Intézet tekintetében pedig a Magyar Tudományos Akadémiával kötött Egységességgel”.

*Az egymásnak némileg
ellentmondó jelentések szerint
1928 végén vagy
1929 februárjában kezdődött
meg az ösztöndíjasoknak
a Falconieri-palotába költözése,
ám az ünnepélyes megnyitásra
csak 1929 őszén került sor, mivel
az épület hivatalos átvétele
valószínűleg ez év júniusában
történt, az átalakítás és
a „művészház” építkezési
munkálatai pedig
szeptemberig eltartottak.*

1930 júniusában Klebelsberg Gerevichet – aki kurátori tisztségét egyelőre még megtarthatta – fölmentette a Collegium Hungaricum igazgatásával járó teendők alól, és *Miskolczy Gyulát* bízta meg ezek ellátásával. Az indoklás szerint „Gerevich Tibor egyetemi tanár... tanszék kötelességeinek ellátása végett az év nagy részében Budapesten köteles tartózkodni, és az intézet tanulmányi és háztartási vezetése tekintetében egyaránt hátrányok származtak abból, hogy csak nagy megszakításokkal tartózkodhatott Rómában...” Miskolczyt – aki egyben 1930 ősztől a római egyetemen újonnan létesített magyar tanszék ny. r. egyetemi tanára lett – ez év októberében nevezték ki hivatalosan igazgatóvá. 1932-ben ismét megerősödött Gerevich pozíciója, az Intézet szabályrendeletének szeptemberi elfogadás miatt. Ez „az Intézet tudományos munkájának irányítását kivette az igazgató kezéből s dr. Gerevich Tibor kurátor úrnak tartotta fenn. Ugyancsak a kurátor úr felügyelt a művészeti osztály tanulmányaira, s irányította a művészettörténelemmel foglalkozó tagok munkásságát...” Miskolczy 1935-ig igazgatta az Akadémiát – ekkor áthelyezték Bécsbe, ahol az ottani Collegium Hungaricumot és a *Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézetet* vezette –, utódai egykori római történeti intézeti kutatók, Koltay-Kastner Jenő, majd 1940 ősztől Genthon István lettek.

1936-ban újabb fontos szervezeti módosításra kerül sor: a többi intézettel együtt, egységes elvek alapján állapították meg a „Külföldi Magyar Intézetek Szervezeti, Ügyviteli és Igazgatási Szabályzatát”. Mivel a kultuszminiszter 1935. decemberi rendeletével az Intézet egyházi osztálya „önálló kollégiummá szerveztetett át, s így adminisztratív, pénzügyileg és helyszínileg is elkülönítettett a Collegium Hungaricumtól” és 1936-tól *Római Magyar Papi Kollegium*ként, változatlanul Luttor Ferenc irányításával folytatta munkáját – XII. Pius pápa 1940. július 16-án emelte az intézményt *Pápai Magyar Egyházi Intézet* rangjára –, az 1936-os szabályzat a Római Magyar Intézetnek (*Reale Accademia d'Ungheria di Roma*) már csak két osztályáról tett említést. A művészeti és a főiskolai osztály összeolvadásából létrejött Collegium Hungaricumról és a *Fraknoi Vilmos Történeti Intézetéről* (*Instituto Ungherese Fraknoi di studi storici*). (Mint ez eddigiekből is láttuk, az állandó szervezeti változások, a nehezen áttekinthető, sokszor átfedéseket tartalmazó, nem teljesen egyértelmű szabályozások, az egyházi és a történeti osztály különleges helyzete miatt meglehetősen zavaros volt a Római Magyar Intézet megjelölése a korabeli forrásokban is. Hivatalos megnevezésén kívül az Intézet egészét gyakran Akadémiának, néha Collegium Hungaricumnak hívták, a különböző osztályokat pedig még több jelöléssel illették.) A szabályzat legfőbb újdonsága az volt, hogy megszüntette a kurátorok – azaz Róma esetében Gerevich Tibor – addigi hatáskörét, és az intézetek teljes jogú vezetőjévé az igazgatót nevezte ki. Emellett – s ily módon, ha közvetetten is, de Gerevich mégiscsak bele tudott szólni az Intézet ügyeibe – rendelkezett az igazgató felettes hatóságának, az intézeteket irányító és felügyelő külföldi magyar intézetek kuratóriumának létrehozásáról, hatásköréről és teendőiről. A kuratórium elnökét és hat tagját a kultuszminiszter nevezte ki, emellett hivatalból tagja volt az Országos Ösztöndíjtanács mindenkori elnöke, továbbá alelnöke és ügyvezető igazgatója, valamint a Gyűjteményegyetemnek 1934-ben örökébe lépett Magyar Nemzeti Múzeum mindenkori alelnöke és az igazgatótanácsa által jelölt vezető tisztségviselője. A kuratórium 1937. március 4-i alakuló ülésével kezdte meg működését. Elnöke *Teleki Pál* – aki kultuszminiszterré történt ki-nevezés után 1938 májusában lemondott e tisztségéről, utóda *Herzog József* lett –, hat ki-nevezett tagja *Eckhardt Sándor*, Gerevich Tibor, *Hülll Dezső*, *Magyary Zoltán*, *Székfi Gyula*, *Szent-Györgyi Albert*, hivatalból pedig *Bakay Lajos*, *Heller Farkas*, *Domanovszky Sándor*, *Herzog József* és *Pasteiner Iván* volt. A kuratórium lényegében változatlan összetétellel dolgozott tovább 1944-ig.

A Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsa és az Országos Magyar Gyűjteményegyetem 1930-ban egyezségeket kötött arról, hogy a Római Magyar Intézet egyik osztályaként a Történeti Intézet a Palazzo Falconieriben működjék. Ez az egyezmény az

egész korszakban érvényben maradt. A Történeti Intézet 1940-ben elfogadott – tulajdonképpen az addigi gyakorlatot szentesítő – új szervezeti szabályzata szerint a Római Magyar Intézet Fraknoi Vilmos Történeti Osztálya „befogadja, irányítja és támogatja a történelem, archeológia, művészettörténet, klasszikus filológia és irodalomtörténet magyar munkásait, akik Róma és esetleg Itália más részeinek könyv- és levéltáraiban, művészeti és tudományos gyűjteményeiben, úgyszintén a régiségekre és műemlékekre vonatkozólag kutatásokat és tanulmányokat végeznek. Az Intézet (helyesen ezután is: az Osztály) e munkásság közzétételéről a körülményekhez képest gondoskodik... Az Intézetet közvetlenül a Római Magyar Intézet igazgatója vezeti, a tudományos irányítást azonban Magyar Tudományos Akadémia gyakorolja állandó bizottsága által... Az Intézet tagjai a rendelkezésre álló költségvetési ösztöndíjtelekekből ösztöndíjat élveznek. Az ösztöndíjak számát a M. Tud. Akadémia javaslatára a vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg... Az ösztöndíjasok feladatát, a kutatási célokat a Bizottság esetről-esetre határozza meg. Az ösztöndíjasok fegyelmileg a Római Magyar Intézet fegyelmi szabályainak vannak alávetve.”

A gazdasági világválság és – részben emiatt – Klebelsberg miniszteri pozíciójának elvesztése (1931. augusztus), majd halála (1932. október) következtében csökkent a külföldi magyar intézetek jelentősége. Alighogy beindult a Római Magyar Intézet működése, 1930-ban Miskolczy Gyula már többször arról panaszkodott, hogy a művészek „lemondó, kevéssel beérő szellemét” csak a tudományos ösztöndíjasok ellensúlyozhatnák, ők viszont sokszor nem a meghatározott program szerint dolgoznak, túlságosan széles körű tanulmányokat folytatnak. „A pénzügyi nehézségek ezidén sem engedték meg még azt sem, hogy kutatásaik eredményét egy intézeti évkönyvben vagy kiadvány-sorozatban közöljék a tudományos világgal. E sajnálatos tény következménye, hogy a Történeti Intézet régebbi tagjainak (Genthon István, *Iványi Béla*, *Lukacsics Pál*, *Mihalik Sándor*, *Moravcsik Gyula*, *Nagy Lajos*) értékes művei csak évek múltán, elszórtan tudtak napvilágot látni... Az elmúlt év tapasztalatai megmutatták azt is, hogy az Intézetnek szorosabban körülírt munkaprogramra van szüksége.” Ennek kidolgozására a Tudományos Akadémiát kérte föl. (Ezt *Csánki Dezső*, *Kollányi Ferenc* és *Aldásy Antal* meg is tették.)

1931 őszétől „az ösztöndíjasok számának nagyarányú leszállítása következtében az a helyzet állott elő, hogy a külföldi Collegium Hungaricumok épületeiben a helyiségek egy része nélkülözhetővé vált”. Ezért a Gyűjteményegyetem Tanácsa arra kérte a kultuszminisztert, hogy a Falconieri-palota teljesen elkülöníthető első emeleti helyiségeit a vatikáni magyar követségnek adja bérbe. (A berlini és a bécsi magyar intézetek esetében alkalmazott eljárás, azaz a „megfelelően válogatott külföldi fizető tagot” befogadása Rómában – a ház adómentességének ezáltal elvesztése miatti félelemből – akkor még kivitelezhetetlennek tűnt. 1932-től viszont „a súlyos gazdasági viszonyok... arra kényszerítették az igazgatóságot, hogy a magyar ösztöndíjasok számának leszállítása következtében üresen maradt helyiségekbe külföldi fizető vendégeket fogadjon be”.) A Collegiumokkal szembeni, egyre gyakrabban megnyilvánuló és mind hangosabbá váló bírálatokat figyelembe véve is teljesen igazaz volt *Deér Józsefnek* abban, hogy a „legtöbb támadás a... Palazzo Falconierit érte. Kétségtelen, hogy éppen ehhez az épülethez bennünket semmiféle magyar tradíció nem fűz, értékesítése pedig jogi természetű, vagy egyéb akadályokba nem ütköznék... Itt ismét ugyanaz a helyzet, ami a többi kollégiumi épületnél: egy esetleges eladás aligha téríthetné vissza azokat az investíciós költségeket, melyeket a magyar állam a sajátos kollégiumi cél érdekében eszközölt.” Deér ennek ellenére – talán éppen a professzora, *Hóman Bálint* tervezte későbbi változtatásokat beharangozva – a berlini és a római Collegiumokkal kapcsolatban kijelentette: „Kedvezőbb viszonyok között mai épületeik rentábilis értékesítése és a hozzájuk tapadó állások egy részének megszüntetése, továbbá új, kisebb méretekhez szabott egyszerű, de célszerűen berendezett ingatlanok szerzése fogják a magyar ösztöndíjpolitika további észszerű kiépítésének feladatait alkotni.”

Gerevich Tibor kurátor 1932 márciusában tett előterjesztést az Intézet gazdálkodásának új alapokra helyezéséről. „Az Intézet eredetileg közel ötven ösztöndíjas befogadására volt tervezve, amely számot az első három évben megközelítőleg be is töltöttük... Ma már elegendő számban állnak rendelkezésre fiatal olasz szakos tanárok és tanárnők, s így az ösztöndíjasok számát tárgyi szempontból is redukálni lehet. Hasonló a helyzet a más szakos ösztöndíjasokat illetően”, ám „a magasabb tudományos és művészeti kiképzésre szánt ösztöndíjak fenntartása az eddiginél csökkentebb mértékben továbbra is szükséges... Ha a római magyar állami ösztöndíjasok számár 10–12-re is csökkentjük, még mindig a Magyar Intézet lesz a legnépesebbek egyike” Rómában. Ezzel az ösztöndíjasokra esett addigi költségvetési tételek 75 százalékát lehetne megtakarítani. Gerevich – tekintettel az ösztöndíjasok számának jelentős csökkenésére – a négy tudományos tisztviselő alkalmazását valamint az Intézet négy osztályának további fenntartását is indokolatlanak tartotta.

Így Klebelsberg újabb külföldi intézetek megnyitását és az ösztöndíjakció további kiszélesítését ígérő, rendkívül költségigényes és nagyravágyó terveiből csak kevés valósul(hatot)t meg. 1931-től már a Collegium Hungaricumok megtartásáért és az ösztöndíjakció folytatásáért is keményen meg kellett küzdeni. 1932 májusában, a kultuszárca költségvetésének tárgyalásakor igen határozottan, többször szokatlanul indulatosan támadták a külföldi kollégiumok rendszerét. „Az nagyon fontos, hogy külföldi nyelveket tanuljanak – emelte ki 1932. május 31-i hozzászólásában a vádatok talán legélesebben megfogalmazó Éber Antal –, de... a háború előtt is előfordult, hogy Magyarországon egyes emberek külföldi nyelveket megtanultak anélkül, hogy külföldi kollégiumok léteztek volna... Mi külföldi kollégiumokat tartunk fenn, ahol... groteszk tény, de most már más országok gyermekeit helyezzük el... Úgy látszik, a külföldön hotelipart fogunk a kollégiumok címe alatt folytatni”, miközben itthon „a szerencsétlen tanítók éhínséget szenvednek... Tisztelt miniszter úr, ez nem kultúra, ez kultúraellenesség! Itt elköltöttek, elpazaroltak pénzt olyan kulturális intézményekre, amelyek nem állanak arányban az ország gazdasági erejével...”

Semmiképpen sem könnyítette a külföldi magyar intézeteknek – elsősorban éppen a legtöbbet támadott románoknak – a fennmaradásért folytatott harcát, hogy Hóman Bálint, a két világháború közötti magyar kultúrpolitika Klebelsberg melletti meghatározó személyisége, 1932 októberétől pedig utóda, a „Gróf”-tól igencsak eltérően ítélte meg az ösztöndíjakció hatékonyságát. „Kénytelen vagyok megemlíteni – jelentette ki a képviselőház 1933. május 31-i ülésén a külföldi magyar intézetekre célozva –, hogy elvi tekintetben nem vagyok barátja a kollégiumi rendszernek. Ha rajtam állna: a szabad ösztöndíjak rendszere mellett döntenék... mert én a nyelvkészség elsajátítása s az illető ország megismerése szempontjából fontosabbnak és helyesebbnek tartom a szabad ösztöndíjakat. Mivel azonban a kollégiumok már megvannak, ezidőszerint nem kívánok ennek az elvi álláspontomnak érvényt szerezni... Ma az az elvi álláspont, hogy a kollégiumokba csak végzett embereket, tudományos pályán és más pályán, pl. művészi pályán élő fiatalokat küldjünk ki, akik az illető nyelvet már tudják, és erről, mielőtt kimennek, tanúságot is tesznek.” Hóman szavaiból kitűnt: nem pusztán a valóban szorító gazdasági helyzet hatására, hanem legalább olyan mértékben a külföldi magyar intézetek szerepének ártértékelése, lefokozása miatt csökkent meglehetősen drasztikusan a harmincas évek elején a kollégiumok állami támogatása.

Amíg csak a Történeti Intézet működött Rómában, évi 15 000 aranykoronát adtak kiadásai fedezésére. Ez az összeg a Római Magyar Intézet megnyitásával jelentősen megemelkedett: az 1927–28. évi állami költségvetésbe a Történeti Intézet 23 238 pengős támogatása mellett 1 200 000 pengőt állítottak be az Intézet kiépítésére, amelynek – immár a Történeti Intézettel összevont – működésére 1928–29-ben 80 000, 1929–30-ban 130 000, 1930–31-ben 118 000, 1931–32-ben a kiadást év közben a felére – 61 950 pen-

göre – csökkentették, 1932–33-tól pedig már csak 39 000 pengőt, ezt követően évente alig több mint 35 000 pengőt kapott az Intézet az állami költségvetésből. 1940-től azonban – a háborús gazdasági viszonyok ellenére, nyilvánvalóan az akkori (kultur)politikai kényszerpálya következtében – ismét növekedtek a római Intézetre fordítható kiadások. Valószínű, hogy az Intézet egyéb költségvetési tételekből is folyamatosan részesedett, hiszen a fennmaradt akták tanúsága szerint a jóváhagyott költségvetés mindig magasabb volt az országgyűlés által elfogadottnál. A büdzsé nagy részét, a húszas évek végén több mint 80 százalékát, a későbbiekben kb. 3/4-ét a dologi – azaz az Intézet fenntartásával és az étkezési díjakkal kapcsolatos – és a tanulmányi, kisebb hányadát pedig a személyi kiadásokra fordították. A külföldi magyar intézetek közül mindvégig a római kapta a legnagyobb állami támogatást, s az egy ösztöndíjasra eső összeg is itt rúgott a legmagasabbra. Egy 1930–31-es kimutatás alapján egy-egy római kollégista kint tartózkodása – az összes költségvetési támogatást az ösztöndíjasok számával elosztva – 3 387,50 pengőbe került évente a magyar államnak.

Az 1929–30-as – majd ezt követően minden egyes – tanévre magyar állami ösztöndíjra aspiráló jelöltek számára a pályázat feltételeinek megfogalmazását, a pályázati hirdetmény hivatalos közzétételét és az ösztöndíjat elnyerő jelöltek kiválasztását az 1927:XIII. törvénycikkkel létrehozott Országos Ösztöndíjtanács végezte. A pályázati feltételek a két világháború közötti időszakban lényegében változatlanok voltak, csak kisebb mértékben módosultak. Az állami ösztöndíjra harmincöt – amennyiben korábban már részesültek ilyen ösztöndíjban negyven – évnél fiatalabb, egyetemet vagy főiskolát végzett férfiak (a harmincas évek elejéig nők is) pályázhattak. Az ösztöndíjasok általában november közepétől július végéig tartózkodhattak az Intézetben, ahol „teljes ellátást (lakás, fűtés, világítás, kiszolgálás, napi háromszori étkezés, orvosi kezelés, mosás)” kaptak, „és tanulmányi kiadásai, valamint szaktudományi munkájuk költségeinek egy részét is” viselték. Az Intézet tagjai az „a) m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter által közvetlenül, vagy az Országos Ösztöndíjtanács, esetleg egyéb intézmények javaslata alapján” beutalt ösztöndíjasok, „valamint kivételes esetekben csak ellátást, illetve elhelyezést élvező magyar állampolgárok; b) az Intézetbe „kivételesen felvett külföldi állampolgárok” voltak. Vendégek lehettek „azok a magyar tudósok, kutatók és művészek, akiknek a vallás- és közoktatásügyi miniszter estről-esetre rendeletben megállapított feltételek mellett... lakásra és élelmezésre engedélyt ad” az Intézetben. Mivel az 1924:XXV. (középszkolai) törvény a reálgimnáziumok tantervébe az olasz nyelv tanítását is felvette, az olasz kormány a római Magyar Történeti Intézetnek adományozott két ösztöndíj mellett két újabb ösztöndíjat juttatott olasz szakos magyar tanárjelölteknek. (1935-től már összesen hat olasz állami ösztöndíjat kaptak a magyar fiatalok.) A magyar kormány pedig, viszonzásul, a posztgraduális képzésben részt vevőkön kívül négy magyar állami ösztöndíjas helyet – elsősorban nyelvtudásuk fejlesztése céljából – olasz szakos bölcsészhallgatóknak tartott fenn. Bár ezen hallgatók bármelyik olasz egyetemen tanulhattak, többségük mégis Rómába utazott, és a Magyar Intézetben lakott. Őket is az Ösztöndíjtanács ajánlása alapján jelölték ki. Az ösztöndíjasok kiválasztásába – különösen a harmincas évek közepéig – a Történeti Intézet esetében az Akadémia illetékes bizottsága, az egyházi osztálynál a katolikus főhatóság, egyébként pedig az Intézet kurátora és/vagy igazgatója is komolyan beleszólhathott.

Sajnos, az Intézet tagjairól készült különböző kimutatások más és más szempontok szerint készültek, általában az egyazon forrástípuson belül is következtelenül. A különböző források összevetése alapján azonban így is meglehetősen pontos képet kaphatunk arról, kik, milyen céllal voltak Rómában, mikor használták ki a legtöbben az Intézet nyújtotta kiváló lehetőségeket. Mivel annak idején a mai helyzettől némileg eltérően általában egy tanévre, de legalább egy szemeszterre (kivételesen és indokolt esetben néha három hónapra) szóltak a külföldi ösztöndíjak, a következőkben többnyire csak az ilyen

időtartamú ösztöndíjakat veszem figyelembe. (A rövidebb ideig kint kutató tudósokat vagy hallgatókat általában „vendégeknek”, esetleg „vendégtagoknak” tekintették.)

Nagy Ivánnak az 1934–35-ös tanévig összeállított adatai szerint az 1924–25-től dolgozó Történeti Intézeti tagok mellett „eddig kétszázötven jártak meg Rómát, közülük négyen a páviai Collegi Borromeoban találva otthont... A Collegium Hungaricum ösztöndíjasai elsősorban olasz szakos tanárok, azután katolikus teológusok, de legnagyobb számmal művészek voltak, akik mindegyikének újabb munkásságán tapasztalni lehet Róma művészi és kulturális levegőjének termékenyítő hatását.” *Schneider Márta* – az 1923–24-es tanévtől az 1941–42-ig megjelent hivatalos tájékoztatók alapján készült – statisztikája alapján ebben az időszakban 542 esetben – ez az összes külföldi magyar ösztöndíjas helyek 21,2%-a volt – adtak ösztöndíjat Olaszországba (igaz – s ezt már én teszem hozzá –, ennek jó egyharmada nem az Intézetbe szólt). Saját – a különböző források összehasonlításán alapuló, az adatokat levéltári források bevonásával ellenőrző – számításaim szerint 1924–25-től 1943–44-ig összesen mintegy 350 esetben biztosítottak, döntő többségében (kb. 90%-ban) két-, kisebb hányadában egyszemeszteres ösztöndíjat a Történeti, majd 1928–29-től a Római Magyar Intézetben. Ezeknek nagy része (mintegy 80%-a) magyar állami ösztöndíj volt. Mivel – ahogy azt az előbbieken már jeleztem – sokan részesültek több alkalommal ösztöndíjban, a 350-es esetszám természetesen eltér az össze ösztöndíjas 270 fő körüli számától. Így a Történeti Intézetbe 1924–25-től 1942–43-ig 78 esetben 64 személy kapott ösztöndíjat, mivel *Galla Ferenc* négyszer, 14-en – közülük *Artner Edgár*, *Dercsényi Dezső*, *Ferdinandy Mihály*, *Genthon István*, *Husztai József*, *Kastner Jenő*, *Kopp Jenő*, *Pásztori Lajos*, *Tassy Ferenc* és *Tóth László* kétszer, 46-an pedig – mint pl. *Bogyay Tamás*, *Fógel József*, *Gerevich László*, *Miskolczy István*, *Moravcsik Gyula*, *Oroszlán Zoltán*, *Tamás Lajos*, *Váczy Péter*, *Vanyó Tihamér Aladár*, *Várady Imre*, *Voit Pál* is – egyszer jutottak ösztöndíjhoz. A művész-ösztöndíjasok – legalábbis a harmincas évek elejéig kijutottak – többsége is egy évnél hosszabb ideig, általában két-három esztendő tartózkodott Rómában (mint a festők közül: *Aba-Novák Vilmos*, *Basilides Barna*, *Jeges Ernő*, *Kákay-Szabó György*, *Nemessányi-Kontuly Béla*, *Molnár C. Pál*, *Patkó Károly*, *Szabó Vladimir*, az építészek és iparművészek köréből: *Bardon Alfréd*, *Szuchy Ferenc*, a szobrászokéból: *Erdey Dezső*, *Farkas András*, *Kuzmik Lívia*, *Pátzay Pál*, *Végh Ilona*, *Vilt Tibor*). Az eddig említetteken – tehát a Történeti Intézet jórészt föl-sorolt tagjain, illetve a több alkalommal Rómában időzött művészekén kívül – immár ki-érkezésük sorrendjébe szedve a neveket, kissé önkényesen válogatva a gazdag listából, a következő tagokat emelném ki: 1928–29: *Árkay Bertalan*, *Dex Ferenc*, *Kardos Tibor*, *Szőnyi István*, 1929–30: *Farkas Ferenc*, *Medveczky Jenő*, *Meszlényi Antal*, 1930–31: *Farkas Ferenc*, *Gáborjáni Szabó Kálmán*, *Hincz Gyula*, *Kardos Tibor*, *Radó János Polikárp*, *Tempfli István*, 1931–32: ismét – már harmadszor – *Kardos Tibor* és – másod-szor *Tempfli István*, majd a következő – a korábbiaknál jóval kevesebb ösztöndíjast fo-gadó – évekből: *Rónay László* (aki háromszor az olasz, egyszer pedig a magyar állam ösztöndíjasa volt), *Balás Piri László*, *Fischer* – utóbb *Ferenczi* – *Endre*, *Iván Szilárd*, *Mészáros László*, *Buza Barnabás*, *Buday György*, *Bánk József*, *Kerényi Jenő*, *Breznay József*, *Szentgyörgyi Kornél*, *Kurucz Dezső*.

A Fraknoi-villában 1924–25-ben hat, 1925–26-ban és 1926–27-ben kilenc-kilenc, 1927–28-ban tíz fő lakott, az új otthonban, a Palazzo Falconieriben 1928–29-től 1930–31-ig negyvennél valamivel többen, 1931–32-ben és 1932–33-ban már csak huszonegyen, ezt követően mind kevesebben, a harmincas évek végén már csak tízen időztek. A negyvenes évek elején ismét emelkedett az ösztöndíjasok száma: az utolsó, még munkával eltöltött tanévben, 1942–43-ban megint huszonegy tagot számláltak. Az Intézet „osztályait” már a húszas évek végéről fennmaradt jelentésekben sem különítették el egymástól – ilyen értelemben az Intézet szervezete sohasem tükrözte a Klebelsberg elképzelt fölosztást –, kizárólag a Történeti Intézetet és a Collegium Hungaricumot vá-

lasztották szét következetesen, néha pedig jelezték az 1936-ban önállósodott papi kollégium különleges helyzetét. Az összes ösztöndíjasnak kb. 40%-a a művészek (ideértve az építészeket is), 20-25%-a a legkülönbözőbb egyházi tanulmányokat folytató tagok közül került ki, a többiek csaknem mindannyian társadalomtudományi – mindenekelőtt történelmi, nyelvészeti, művészet- és irodalomtörténelmi, archeológiai és klasszika-filológiai – kutatásokkal foglalkoztak vagy ez irányú képzésben vettek részt. Érdekes a Pázmány Péter Tudományegyetemen az 1929–30-as tanévig készített összeállítás a bölcsészkar külföldi ösztöndíjat nyert tanszemélyzetről, miszerint – s ez bizonyítja, hogy egyetlen kar esetében is jelentős eredménnyel járhatott az ösztöndíjkiadás – Rómába a következők kaptak stipendiumot: Egy Gyula lektor, Németh Gyula nyilvános rendes (ny. r.) tanár, Tóth László magántanár (m. tanár), Szekfü Gyula ny. r. tanár, Moravcsik Gyula m. tanár, Meszlényi Antal m. tanár, Zambra Alajos ny. r. tanár (az ösztöndíj elnyerése után lett kinevezve), az ösztöndíj elnyerése után habilitáltak: Horváth Henrik, Kapossy János, Nagy Lajos, Pigler Andor.

Ahogy azt az ösztöndíjasok névsora kitűnően illusztrálja, többségük további sorsára is jelentős hatással volt a római tartózkodás. Az ott töltött időszak alapos kihasználásáról, római munkásságuk és kutatásaik eredményéről forráskiadványok, önálló kötetek, tanulmányok és cikkek sorozata, építészeti tervek, képző- és iparművészeti alkotások sokasága, a „római iskolának” az e századi magyar művészet-történetben játszott kiemelkedő szerepe tanúskodik. Ugy hiszem, sok szempontból igaza volt Farkas Zoltánnak, mikor a klebelsbergi művészetpolitikát bírálva kijelentette: „Klebelsberget képzőművészeti elgondolásaiban eklektikus historismus irányította. Nem ismerte fel saját korának önálló művészet teremtésére irányuló hajlandóságait, nem iparkodott ezeket támogatni. Azt kívánta a vágyait és rendelkezéseit kiszolgáló művészettől, hogy az eddig kialakult formákhoz igazodjék. Nem látta meg, hogy a jelen éppen úgy történelmet

alkot, mint a múlt, a hagyományok utánzását, vagy mint nevezte, tiszteletbentartását követelte.” Ennek ellenére tagadhatatlan, hogy Klebelsberg – akár egyéni ízlésével is szembekeverülve – főül tudott emelkedni saját művészeti elképzeléseire. Hiszen számtalan támadás érte – éppen az általa leginkább kedvelt „mesterek” köréből – a római Intézet szobrász és festő ösztöndíjasainak személye és stílustörekvései miatt, ám ő mégis kiállt Gerevich Tibor „iskolaalapítási” törekvései mellett. Persze Gerevich is megpróbálta a művészeket arra inspirálni, hogy a klasszikus ókori és olasz művészet formáit, színeit, plaszticitását jobban, „életközlel” megismerjék, és igyekezzenek „annak tanulságait modern törekvéseik javára fordítani. Róma a túlzó modern irányokkal szemben mérsékletre intette őket és magas önkritikai mértékű szolgált. Figyelmeztette őket a művészet

Sajnos, az Intézet tagjairól készült különböző kimutatások más és más szempontok szerint készültek, általában az egyazon forrástípuson belül is következtelenül. A különböző források összevetése alapján azonban így is meglehetősen pontos képet kaphatunk arról, kik, milyen céllal voltak Rómában, mikor használták ki a legtöbben az Intézet nyújtotta kiváló lehetőségeket. Mivel annak idején a mai helyzettől némileg eltérően általában egy tanévre, de legalább egy szemeszterre (kivételesen és indokolt esetben néha három hónapra) szóltak a külföldi ösztöndíjak, a következőkben többnyire csak az ilyen időtartamú ösztöndíjakat veszem figyelembe. (A rövidebb ideig kint kutató tudósokat vagy hallgatókat általában „vendégeknek”, esetleg „vendégtagoknak” tekintették.)

örök értékeire és örök törvényeire és megóvta őket a kavargó modern irányok ellenőrzés nélkül való átvételétől. Az igazi tehetséghez, bármennyire is modern legyen, közelebb áll a nagy klasszikus művész, mint a divatstílusok kiagyalói, mert a tehetség a tehetséghez vonzódik... De a régi mellett javukra szolgált a modern Róma, a negyedik Olaszország acélos szellemű frissesége és a modern olasz művészet lendületes újjászületésének ösztönző példája... A római magyar ösztöndíjas festők és szobrászok már az első években kialakítottak egy esztétikailag határozottan körvonalazható és technikailag is külön sajátosságokkal bíró római magyar stílust, melynek iránya egybeesik az új európai művészet legkomolyabb és leghitelesebb fejlődési vonalával, s mely kétségkívül egészséges új törekvéseket, új szintet hoz a modern magyar művészetbe és hozzájárul az új magyar művészeti ízlés kiforrásához. A Palazzo Falconieriben alig 2-3 év alatt új magyar művészeti iskola született.”

Az „iskolaszervező és -alapító” Gerevich számára az 1930. évi Velencei Biennále biztosította az első kiváló lehetőséget pártfogoltjai szerepeltetésére és megismertetésére. Ebben az esztendőben a különböző nemzetek művészetében megnyilvánuló itáliai hatások bemutatását kérték a szervezők, s ez módot adott a kiállítás magyar kormánybiztosaként is tevékenykedő professzornak arra, hogy az Intézet addigi munkásságának javát kiállítsa. Az ösztöndíjasok otthoni sikeres debütálása: az 1931-ben, a Nemzeti Szalonban rendezett kiállítás után a neoklasszicista ihletésű „iskola” – a művészet és annak modernebb irányzatai iránt Klebelsbergnél fogékonyabb új kultuszminiszter, Hóman Bálint hatékony támogatását élvezve – a harmincas évek közepére hivatalosan, a kultúrpolitika legfelső szintjén is elismertté vált. Az „iskola” tagjai Magyarországon egyházi és állami megbízások sorát kapták, egyben a Velencei Biennalék csaknem kizárólagos szereplői lettek, s így komoly sikereket értek el Olaszországban is.

Sokféleképp értékelték a római iskolát az utóbbi évtizedekben, ám abban – ma már persze egészen más szemléleti közelítéssel – egyetérthetünk a korabeli kritikussal, *Csabay Istvánnal*, hogy Gerevich méltán beszélt „római magyar stílusról”, hiszen: „Ez az iskola a legjobb értelemben véve modern, de nem rombolóan forradalmi, ... mert nem zúzó porrá semmi értéket, sőt inkább úgy jut el az újhoz, a maihoz, hogy ősi szépségű hagyományokat épít és fejleszt a 20. század szellemének megfelelően tovább... A római iskola... tág és ruganyos keret, a különböző művészegyéniségek tarka skálája békésen belefér... Epp ez a változatosság s hogy közülük nem egy alig látszik összefüggeni az iskolával, dicséri legjobban az iskolát, mert a római tanulóévek nem jelentettek szellemi kényszerzubbonyt és egyenruhát – mint egykor München –, hanem mindenkit a saját hajlamai legművészbibb kifejesztésére ösztönözték. Sokaknál az iskolához való tartozás nem is annyira stílusköteléket, mint inkább színvonalat és kvalitást jelent.”

A római iskola meghatározó szerepe mellett az Intézet kutató ösztöndíjasai is – elsősorban a többnyire már konkrét feladatokkal, az Akadémia ajánlásával érkező Történeti Intézet tagjai – komoly tudományos eredménnyel büszkélkedhettek. Rómában kiadványsorozatokban, majd 1936-tól az Intézet évkönyvében publikálták az ottani kutatások hozadékeként született tanulmányokat és köteteket. Az önálló kiadványokon kívül az Intézet tagjai számos másutt megjelent munkájukban hivatkoztak az olasz szakirodalomra és a római – mindenekelőtt vatikáni – forrásokra.

A római Intézet saját kiadványai voltak: hét kötetben a Római Magyar Történeti Intézet kiadványai (1925–1941) (Artner Edgár, *Husztai Dénes*, Tóth László és Vanyó Tihamér Aladár két-két, valamint Várady Imre munkája); öt kötetben a Pubblicazioni dell’Istituto Storico Ungherese di Roma (1925–1929) (Horváth Henrik, Koltay-Kastner Jenő, Mihalik Sándor, Miskolczy István és Tóth László tanulmányai); négy kötetben a Római Magyar Intézet kiadványai. Pubblicazioni della R. Accademia Ungherese di Roma (1931–1936) (Mihalik Sándor és *Wolf Rózsi* kötete); hat kötetben az Olaszországi Magyar Oklevéltár, Monumenta Hungariae Italica. (1931–1941) (Lukacsics Pál és Galla Fe-

renc két-két, Vanyó Tihamér Aladár és *Veress Endre* egy-egy forráskötete); és a Studi e documenti italo-ungheresi della R. Accademia d'Ungheria di Roma... I-IV. Annuario 1936-1940/41. (1937-1942.).

Hóman Bálint – a külföldi, elsősorban az olasz és a német kapcsolatok fontosságát hangsúlyozó „geo-” és kultúrpolitikai elképzeléseinek megfelelően – a harmincas évek közepétől több országgal kötött kulturális egyezményt vagy a „szellemi együttműködésről” szóló szerződést (1935-ben Lengyelországgal és Olaszországgal, valamint Ausztriával, 1937-ben, majd 1940-ben Németországgal, 1938-ban Észtországgal és Finnországgal, végül 1941-ben Bulgáriával). Ezekben – ha vonakodva is, de végre fölismerve a kinti kollégiumok fönntartásának szükségességét – kötelezettséget vállalt a külföldi magyar intézetek további működtetésére, az ösztöndíjasok cseréjének előmozdítására. Az 1935. február 16-án aláírt magyar-olasz kulturális egyezmény (1935:XVIII. tc.) intézkedett a Római Magyar Intézet fenntartásáról, és egy olasz intézet budapesti alapításáról. Rendelkezett arról, hogy „a magyar és az olasz kormány az ösztöndíjas helyek számát négyről legalább hatra emeli fel... Az olasz királyi kormány ezenkívül továbbra is tanulmányi segélyeket adományoz, a magyar kormány ily irányú javaslatait lehetőleg figyelembe véve, olasz királyi egyetemeken és főiskolákon beiratkozott érdemesebb magyar ifjaknak.”

Egy ugyanebben az esztendőben, 1935-ben született följegyzés azonban – a szöveg valószínűleg Miskolczy Gyulának tulajdonítható – már arról panaszkodott: „A Fraknoi-féle kis intézet hőskorában a magyar történetkutatók Rómában oly szépen dolgoztak és publikáltak, hogy kiadványaikra manapság is büszkéek lehetünk és ők a nemzetek római tudományos versenyében fényesen megállták helyüket. Mióta azonban az intézet a Falconieri-palotába került és Rómát a magyar ösztöndíjasoknak szinte egész raja lepte el, azóta a külső fénnel és nagyszerűséggel ellentétben a tudományos szellem és eredmény messze mögötte maradt a régi teljesítményeknek. Ennek okát főként kettőben látom: a tudományos tervszerűség hiányában és a közzététel rendkívüli nehézségeiben. Eltekintve a szükséges nyelvtudás híjával levő és a módszertanilag iskolázatlan ösztöndíjasok nagy teherterhelésétől, az első szempontból különösen azt tartom az eredménytelenség forrásának, hogy az intézetnek nincs tudományos munkaterve,

Az „iskolaszervező és -alapító” Gerevich számára az 1930. évi Velencei Biennále biztosította az első kiváló lehetőséget pártfogoltjai szerepeltetésére és megismertetésére. Ebben az esztendőben a különböző nemzetek művészetében megnyilvánuló itáliai hatások bemutatását kérték a szervezők, s ez módot adott a kiállítás magyar kormánybiztosaként is tevékenykedő professzornak arra, hogy az Intézet addigi munkásságának javát kiállítsa. Az ösztöndíjasok otthoni sikeres debütálása: az 1931-ben, a Nemzeti Szalonban rendezett kiállítás után a neoklasszicista ihletésű „iskola” – a művészet és annak modernebb irányzatai iránt Klebelsbergnél fogékonyabb új kultuszminiszter, Hóman Bálint hatékony támogatását élvezve – a harmincas évek közepére hivatalosan, a kultúrpolitika legfelső szintjén is elismertté vált. Az „iskola” tagjai Magyarországon egyházi és állami megbízások sorát kapták, egyben a Velencei Biennalék csaknem kizárólagos szereplői lettek, s így komoly sikereket értek el Olaszországban is.

programja. A különféle nemzetek római intézetei szinte kivétel nélkül egy-egy körülhárított, nemegyszer nemzetközi jelentőségű tárgykörnek vagy a vatikáni források bizonyos csoportjai kimerítő feldolgozásának szentelik erejüket... Mindezzel szemben az újabban munkábavett és közzétett magyar kiadványok a legkülönfélébb területen való tudományos kalandozás jegyeit viselik magukon, ritkán merítenek ki egy-egy sorozatot, ritkán zárnak le egy-egy tárgykört. Nyelvük jórészt magyar s így az európai egyháztörténelem nemzetközi közvéleménye számára meghaltak... Megvallom Kegyelmes Uram, nekem szinte vérzik a szívem, amikor azt látom, hogy Rómában még mindig nagyon szép számmal képviselt magyar intézet hogyan marad el évi 3–4000 pengő miatt a nemzetek versenyében, s hogyan tesznek túl rajtunk csehek és oláhok.” Miskolczy ezért is kérte tehát egy 300–400 oldalas évkönyv megjelenésének költségvetési támogatását. (Az igazság kedvéért tegyem mindjárt hozzá: ahogy arról már szóltam, 1936-tól négy kötetben megjelentek az Intézet olasz nyelvű, a kritikusok által is elismert kötetei.)

Nyilvánvalóvá vált, hogy a nagy költségek ráfordításával fenntartott intézet munkájával a kultuszminisztériumban sem voltak igazán elégedettek, hiszen már 1933-ban, majd 1935-ben a Falconieri-palota eladása is komolyan szóba került. 1933-ban a – Mussolini kezdeményezésére már korábban megkezdett – nagyszabású városrendészeti tervezet fenyegetett azzal, hogy a palota egy részét le kell bontani. Gerevich Tibor szerint ezért vált szükségessé, hogy „a Római Magyar Intézet évek óta vajdó kérdése, igazi szükségleteinek megfelelő megoldást nyerjen. Nyilvánvaló, hogy a négyemeletes Falconieri-palota és a mellette levő kétemeletes művészház túlnő a Római Magyar Intézet reális szükségletein... Természetellenes és szinte tarthatatlan helyzet, hogy ugyanakkor amidőn a Fraknoi-villában a Római Magyar Intézetnek egy, a reális kereteknek megfelelő saját kisebb épülete van, ugyanakkor kénytelen legyen egy négyemeletes palotát fenntartani.” Tovább rontott a helyzeten, „hogy az intézet nagyszámú szabad helyiségeit (a korábbi fenntartásokat félretéve) penziószerűen használták ki... Ez egész szokatlan a római külföldi intézeteknek szinte parnasszusian izolált és emelkedett életmódjához képest; s tulajdonképpen anyagilag sem hoz sokat”, az Intézet „tudományos jellegét pedig kulturális és penziós-szemlemre változtatják át. Szinte gondviselészerűen jött az épület részbeni lebontásának, nézetem szerint nehezen elhárítható körülménye, mintha megmutatná az utat, amelyen a Római Magyar Intézet a fényes palotának nyomasztó terhétől megszabadulhat, anélkül, hogy ezért akár a hazai, akár a külföldi közvélemény előtt rá ódiium hárulhatna.” Gerevich javaslata szerint ezért a palota egész épületét föl lehetne ajánlani Róma kormányzóságának, s az Intézetnek az átalakítással kibővíthető Fraknoi-villába kellene viszköltöznie. Ezáltal „az Intézet még csak fokozhatná az olasz kulturális életben való tevékenységét, ami célja és feladata is, hiszen a palota eladása által kedvezőbb anyagi helyzetbe jutna... a Fraknoi-féle házakban vissza lehetne térni ahhoz az egyszerű és takarékos, tudományosan és mindenképpen bevált adminisztrációhoz, amellyel a Fraknoi Intézet a háború utáni első években kifogástalanul működött.” A javaslatnak megfelelően Hóman 1934 novemberében intézkedett arról, hogy az addig bérbe adott Fraknoi-villa bérleti szerződését mondják föl, s mind a Falconieri-palota eladására, mint a Fraknoi-villa átalakítására vonatkozó terveket az 1935. február 20-i minisztertanács elé terjesztette.

Hóman Bálint a képviselőház 1935. június 18-i ülésén bejelentette: „Az olaszországi Collegium Hungaricum épületét, a Falconieri-palotát római tartózkodásom alatt eladtam, az olasz kormány feje volt szíves azt megvásárolni olyan összegért, hogy abból az új és a célnak megfelelőbb modern épületet felépíthetjük és emellett még bizonyos összegünk marad, amellyel fundálhatjuk ezt az intézményünket.” Sajnos a forrásokból nem derül ki, hogy e magabiztos, már kész tényeket rögzítő kijelentés ellenére miért hiúsult meg az épületcsere; mindenesetre a már említett magyar-olasz kulturális egyezmény (1935: XVIII. tc.) 1. §-a intézkedett a Római Magyar Intézet magyar kormány általi további fenntartásáról (igaz, arról nem esett szó, milyen épületben), és az Intézet ezután is a Palazzo Falconieriben működött.

1935-től egyre kevesebb tudósítás és levéltári forrás szól az Intézetéről. A biztató kezdeteket és a látványos fölemelkedést az Intézetre fordítható összegek és ezáltal az ösztöndíjasok számának hirtelen apadása követte. Az Intézetet körülvevő csöndet csak az Intézet művész ösztöndíjasainak gyakori és sikeres olaszországi szereplése, valamint magyarországi térhódítása, majd a világháború alatti – részben kényszerű, hiszen a külföldre igyekvő magyar állami ösztöndíjasok ekkor már kizárólag „baráti” vagy semleges országokba utazhattak – újbóli föllívelése törte meg. 1943 júliusa azonban – az angol-amerikai csapatok szicíliai partraszállása, majd Mussolini leváltása és letartóztatása következtében – az Intézet életében is fordulópontot jelentett.

Genthon István igazgató 1943. május 25-i jelentésében még lelkesen írt az Intézet művésztárgyjainak szokásos – *III. Viktor Emanuel* olasz király megnyitotta – évzáró kiállításáról: „Évek óta a megnyitás ilyen ünnepélyes keretek között nem történt... – állította –, a kiállítás nívója lényegesen jobb, mint az utolsó két évben rendezetteké volt.” Néhány nappal később azonban Luttor Ferenc, a *Pápai Magyar Egyházi Intézet* igazgatója már arról panaszkodott, hogy „mint magánúton értesülök, a római Magyar Akadémia állami ösztöndíjasai 1943. június 1-től fogva nem kapnak ösztöndíjat, s el kell hagyniuk záros határidőre az épületet... A pápai felsőbb intézetek június 30-án zárnak csupán, s a vezetésem alatt álló Egyházi Intézetnek tagjai vizsgázni kötelesek.” Ezért kérte, hogy „legalább e hó végéig folyósíthassam az étkezési pénzeket a konyhának, s a rendkívüli segílyeket az állami ösztöndíjasoknak”, ám július 1. után „senki, semmi címen még lakást sem élvezhessen az Egyházi Intézetben”. Július 5-én pedig ugyanő javasolta a kultuszminiszternek az 1943–44-es tanévre vonatkozólag, „hogy az ösztöndíjakat csak abban az esetben méltóztassék utalni, ha a háborús helyzet itt Olaszországban javul. Ha ugyanis a légítamadások, illetve alarmok Róma felett sokasodnak, s ha a beszerzési nehézségek meg nem szűnnek, nincs pozitív haszon az ösztöndíjasok itt tartózkodásából.”

Ezt fölismerve, „az 1943 nyarán Olaszországban bekövetkezett katonai és politikai események hatása alatt a római magyar követ az egész kulturális képviselést hazarendelte. Ennek következtében a római és milánói magyar intézetek, a római és bolognai magyar tanszékek, a nápolyi, firenzei, milánói, pádovai, velencei és trieszti magyar lektorátusok, valamint a milánói magyar-olasz iskola, vezetők és beosztottak nélkül maradtak, félbeszakították működésüket. (A genovai és a torinói lektorátusok 1942 ősze óta nincsenek betöltve.)” Miután a szövetségesek elfoglalták Rómát – bár a magyar érdekeket a svéd követség képviselte – az 1943 végétől beszakadt mennyezetű Palazzo Falconieri tulajdonjoga is kérdésessé vált. Luttor Ferenc „a Pápai Magyar Egyházi Intézet igazgatója, miután mint a *Sztójay*-kormány ügyvivője, a Szövetségesek által kényszerítve volt akadémiai lakását elhagyni és a Vatikán állam semleges területére költözni, az Akadémia legszebb részeit kiadta, részben azért, hogy az Intézet ca. 20 000 lírát kitevő havi rezsi-jét fedezhesse (az Akadémia nem kapott Budapestről 1943 ősze óta egyetlen fillért sem), részben... , hogy esetleges szövetséges rekvirálástól megmentsse. (Utóbbi felfogása teljesen téves volt, mert a Szövetségesek az olaszországi magyar ingóságokat és ingatlanok teljes mértékben respektálták és a svédek védelmét mindenben elismerték.)” 1945 szeptemberében az olaszországi magyar intézetek felőli érdeklődésre – a budapesti olasz segélybizottság elnökének közvetítésével – „az olasz külügyminisztérium aláírás és megszólítás nélküli jegyzék formájában azt a választ küldte, hogy a római magyar kulturális intézmények épületei rendben vannak, sértetlenek maradtak és azokat az új olasz kormány teljes mértékben respektálja.”

Kardos Tibornak ugyanekkor, 1945. szeptember elején papírra vetett emlékirata szerint az olasz-magyar vonatkozású tudományos kutatások bázisa továbbra is adott, a képzőművészeti és zenei képzés folytatás pedig feltétlenül szükséges maradt. Változtatni kellene viszont az ösztöndíjrendszeren, hogy – az állam anyagi lehetőségeihez mérten – 3–10 kutató állandóan Rómában dolgozhasson. Kardos elismerte Gerevich Tibor – aki

„az olasz-magyar kapcsolatoknak immár negyed évszázada a lelke... volt” – múlhatatlan érdemeit, s javasolta, hagyják meg őt az amúgy is csak „tiszteleti és tanácsadói megbízást” jelentő kuratori tisztségben. A Szépművészeti Múzeum főigazgatójává kinevezett Genthon István helyett pedig Huszti Dénest javasolta igazgatónak.

Végül is nem Huszti, hanem – 1946 októberében – Kardos Tibor foglalta el az igazgatói széket. E minőségében írta az Intézet 1943 utáni sorsáról: „A Római Magyar Akadémia munkássága túlságos erős szálakkal kapcsolódott a megelőző hivatalos Olaszországhoz, majd pedig lelkiismeretlenül cserbenhagyták tudományos és egyéb érdekeinket, amikor arra kényszerítették az Akadémiát, hogy vezetését, hogy térjen haza és az intézetet formálisan adja fel. 1943 óta az Akadémián semminemű tudományos munka nem folyt, az egyetemen a magyar irodalom tanítása szünetelt. Egyes sovinszta és élelmes kelet-európai népek igyekeztek a helyzetet kihasználni, meglehetősen sikerrel. Az intézet épületét már 1938, illetve 1940 óta nem javították, pótlásokat nem eszközöltek és így a gazdátlan időszakban rohamos pusztulás indult meg. Betetőzte mindezt a politikai menekültek és nyugatosok beszivárgása az intézetbe...” Úgy gondolta, az Intézet a jövőben akkor tudja feladatát megfelelően végrehajtani, „ha nagyszerű épületének adottságait kihasználva a lehető legnagyobb számban a legértékesebb tudósokat látja vendégül és azok a legkomolyabban veszik a kutatás munkáját. Ugyanekkor pedig az intézetnek a magyar zene és művészet legigazabb értékei, a legkomolyabb irodalmat kell közvetítenie. És munkájában el kell kerülnie a propagandának nemcsak a tényét, de a legtávolibb látszatát is. Kapcsolatot kell találnia az olasz közvéleménnyel, de a nemzetközi közvéleménnyel is, vagyis a római intézetek külön világával.”

Összegzőként megállapíthatom:

1. A Római Magyar Intézet kiépülése és a harmincas évek elejéig tartó gyors fejlődése az olasz-magyar kapcsolatok háború utáni rendeződésének, személy szerint pedig elsősorban Klebelsberg Kuno kultuszminiszternek és Gerevich Tibornak, az Intézet első igazgatójának és kurátorának köszönhető. A „magas kultúra” és a művészetek erőteljes állami támogatása, a külföldi magyar intézetek hálózatának – s ebben a rómainak – létrehozása a (mindenekelőtt német példák hatását tükröző) klebelsbergi kultúr- és tudománypolitika egyik alapja volt. A képző- és iparművészethez kevésbé értő, a bármilyen fajta „modernséget” eleve elutasító miniszter ez irányú elképzeléseit kiválóan ellensúlyozta és kiegészítette Gerevichnek a római iskola kialakítását célzó, teljes sikerrel járó koncepciója; az Intézet tudományos profilját pedig a történeti, részben az egyházi osztály komoly kutatási eredményeket fölmutatva képviselte.

2. Az Intézet 1931–32-ben bekövetkező – nem sokkal az érdemi munka beindulása utáni – hirtelen hanyatlása csak részben tudható be a gazdasági válság hatásának. Emellett a külföldi magyar intézményrendszer erős személyhez (Klebelsberghez) kötöttségét, állandó átszervezések miatti bizonytalan helyzetét, valamint az – elsősorban éppen a Római Magyar Intézetet támadvá – újra és újra megfogalmazott, a „túlmeretezettség”, a „luxuskiadásokra” vonatkozó kritikák és vádak részbeni jogosságát bizonyítja. Ezen kívül hiányzott a jól körülhatárolt, a feladatokat személyekre lebontva meghatározó, a kutatásokat összehangoló munkaterv és -program, amely a bécsi Történeti Intézetnél ekkor még megvolt.

3. Az Intézet fenntartását nemcsak kulturális érdekek, hanem (kül)politikai célok is indokolták. Bár Hóman Bálint – Magyarország geopolitikai helyzetének és saját meggyőződésének megfelelően – az olasz-német orientáció elkötelezett híve volt, a külföldi kollégiumi rendszer bírálója –, a szabad (az ún. „kézi”) ösztöndíjak támogatójaként többször is kísérletet tett a Római Magyar Intézet palotájának értékesítésére, és jóval szerényebb, kevesebb ösztöndíjossal, ám szerinte hatékonyabban működtethető kollégium megszerzésére. Ez irányú próbálkozásai rendre meghiúsultak, a harmincas évek közepétől pedig teljesen abbamaradtak. Sőt, Magyarország háborúba lépése után – a kulturális külpoliti-

ka kötelező haladási irányú zsákutcába kerülése következtében – ismét fejlesztette az Intézetet. Úgy tűnik, a (kül)politikai megfontolások a gazdaságossági szempontoknál is sokkal fontosabbak voltak.

4. Minden ellenvetés, a sokba kerülő külföldi „elitintézetekkel” szemben megnyilvánult ellenérzések dacára: az ösztöndíjasok névsorán, tudományos teljesítményén és későbbi életpályáján végigtekintve, Róma vonatkozásában is igen komoly eredménnyel járt az állami ösztöndíjakció. A Rómában időztek többsége – mintegy kétharmada, háromnegyede – a negyvenes évek közepéig bekerült a magyar értelmiségi (művészeti, egyházi) elitbe, s gyakran – igaz, 1945-től, majd 1948-tól sokszor már a magyar emigrációban – még az ötvenes, hatvanas és hetvenes években is vezető szerepet játszott.

5. Eppen ezért igen szomorú, s óriási veszteségeket okozott, hogy 1945, de különösen 1948 után a klebelsbergi vagy akár a hómani elképzelésektől meglehetősen eltérő, sajátos, általában politikai szempontú kiválasztáson alapult a külföldi ösztöndíjasok kiküldése. Bár a régi kulturális intézményrendszer, s így a korábbi ösztöndíjrendszer számos eleme 1948–49-ig tovább élt, a politikai változások a kulturális szakigazgatást sem hagy(hat)ták érintetlenül. 1949-ben – hosszas vajúdás után – a külföldi magyar intézetek sorsa, legalábbis jó időre, megpecsételődött...

Irodalom

Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből 1945–1948. Összeállította és a bevezetőt írta: Gönyei Antal. Budapest, 1988.

Fraknói Vilmos: A vatikáni levéltár és a Római Magyar Történeti Intézet. In: *A katolikus Magyarország.* Budapest, 1902, 425–429. p.

Gerevich Tibor: A Római Magyar Történeti Intézet. Levéltári Közlemények, 1924, 200–201. p.

Gragger, Robert: Ungarische Institute für Geschichtsforschung. Ungarische Jahrbücher 2. Bd. (Berlin-Leipzig, 1922)

Kosáry Domokos: Magyarország kultúrpolitikája az első világháború után. Európai Utas, 1995. 4. sz. *A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1924–25–1941–42. tanévben* (Budapest, 1925–1944)

A magyar állam költségvetése az 1921–22–1944. számadási évre. Sommázat + Állami költségvetés az 1921–22–1944. évre. Részletezés (Budapest, 1921–1943)

A magyar tudománypolitika alapvetése. Szerk.: Magyary Zoltán. Budapest, 1927.

Nagy Iván, vitéz: Magyar diákok külföldi egyetemjárása. In: *A Collegium Hungaricum Szövetség évkönyve 1936.* Szerk.: Martonyi János. Budapest, 1936.

Pritz Pál: Magyarságkép és külföldi propaganda a húszas évek első felében. Századok, 1994. 6. sz.

Schneider Márta: Magyar ösztöndíjasok külföldön. In: *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon,* II. köt. (Budapest – Szeged, 1933) 876–889. p.

Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932). Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta *Glatz Ferenc.* Budapest, 1990.

Ujváry Gábor: Klebelsberg Kuno tudománypolitikája. „A legkonkrétabb, leggyakorlatibb s ugyanakkor a legnagyobb álmú magyar kultúrpolitikus”. Iskolakultúra, 1995. 15–16–17. sz.

Ujváry Gábor: Magyar állami ösztöndíjasok külföldön. Levéltári Szemle, 1993. 3. sz.

Ujváry Gábor: „Iskola” határon túl. A Római Magyar Intézet története, 1912–1945. Levéltári Szemle, 1995. 4. sz.

Vári Rezső: Történeti intézetek Rómában. Budapest, 1916, 45–52. p.